

СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПРОСТІР ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР ТА ВПРАВ

SENSORY AND COGNITIVE SPACE OF YOUNG CHILDREN THROUGH DIDACTIC GAMES AND EXERCISES

Стаття присвячена проблематиці сенсорного розвитку дитини за допомогою використання дидактичних ігор та вправ. Зокрема, розкриваються особливості теоретичних засад розвитку сенсорних відчуттів дітей раннього віку засобами дидактичних ігор та вправ, досліджуються поняття «дидактична гра», «дидактична вправа», виділяються їх спільні та відмінні риси, підкреслюється значення, завдання, класифікація дидактичної гри та вправи. Основна увага зосереджена на дослідженні та аналізі стану розвитку сенсорних відчуттів дітей раннього віку за допомогою засобів дидактичних ігор та вправ. Висвітлено практичні аспекти організації роботи щодо розвитку сенсорних відчуттів дітей раннього віку. Було проаналізовано комплексні освітні програми, рекомендовані МОН України для використання в роботі закладів дошкільної освіти «Дитина», «Я у Світі», «Освіта і піклування/Education & Care». Підкреслено, що навчання сенсорних дій поєднується з комплексом заходів, які забезпечують зв'язок між сенсорними знаннями та вміннями, так як сенсорне навчання включає спеціальні завдання для ознайомлення дітей із сенсорними еталонами та особливими способами порівняння сприйнятих якостей предметів з досліджуваним зразком, тобто обстеження предметів. На основі аналізу освітніх програм та психолого-педагогічних досліджень було проаналізовано особливості практичних аспектів роботи вихователів з дітьми раннього віку з розвитку сенсорних відчуттів, виділено групи якостей, що потрібні для їх роботи, зокрема, як прості дії (дотик або сплющування для визначення гладкості поверхні), так і більш складні (перцептивні) дії, наприклад, системи, що ідентифікують звуковий склад слів. Виділено, що на кожному етапі дошкільного дитинства завдання і зміст сенсорного виховання визначають його загальні цілі.

Ключові слова: сенсорні відчуття, діти раннього віку, третій рік життя, дидактичні ігри, дидактичні вправи, освітні програми.

The article is devoted to the problems of sensory development of a child through the use of didactic games and exercises. In particular, the article reveals the peculiarities of the theoretical foundations of the development of sensory sensations of young children through didactic games and exercises, studies the concepts of «didactic game», «didactic exercise», highlights their common and distinctive features, emphasizes the meaning, tasks, classification of didactic games and exercises. The main attention is focused on the study and analysis of the state of development of sensory sensations of young children with the help of didactic games and exercises. The practical aspects of organizing work on the development of sensory sensations of young children are highlighted. The comprehensive educational programs recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine for use in the work of preschool education institutions «Child», «I am in the World», «Education & Care» were analyzed. It is emphasized that teaching sensory actions is combined with a set of activities that provide a link between sensory knowledge and skills, as sensory learning includes special tasks to familiarize children with sensory standards and special ways to compare the perceived qualities of objects with the studied sample, that is, examination of objects. Based on the analysis of educational programs and psychological and pedagogical research, the article analyzes the peculiarities of the practical aspects of the work of educators with young children on the development of sensory sensations, identifies groups of qualities required for their work, in particular, both simple actions (touching or flattening to determine the smoothness of the surface) and more complex (perceptual) actions, for example, systems that identify the sound composition of words. It is emphasized that at each stage of preschool childhood, the tasks and content of sensory education determine its general goals.

Key words: sensory sensations, young children, third year of life, didactic games, didactic exercises, educational programs.

УДК 3.37. 37.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/76.42>

Коваленко О.В.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри дошкільної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Литвин Т.В.,

студентка II курсу факультету
педагогічної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Важливість сенсорного розвитку дитини визначається тим, що пізнання навколишньої дійсності ґрунтується, перш за все, на відчутті та сприйманні тих чи інших об'єктів природи та людської діяльності, звуків, запахів. Дитина дізнається про навколишні предмети і явища за допомогою зору, дотику, слуху, і лише на цій основі можуть у подальшому виникнути більш складні психічні процеси, а саме: пам'ять, уява, мислення.

Пробіли у формуванні сенсорної сфери, зокрема сенсорних відчуттів, складно компенсуються, а часом є непоправними. Успішність освіти і виховання в значній мірі залежить від рівня сенсорного розвитку дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемою сенсорного розвитку дітей займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, серед яких: Н. Грама, Ж. Декролі, Т. Демиденко, Т. Дудкевич, Н. Кабельнікова, Н. Кашук, М. Кривоніс, Ю. Малікова, М. Монтесорі, Ю. Носко, О. Свйонтик, Ф. Фребель та ін.

Питанням використання дидактичних ігор у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку присвячені праці: Т. Богдан, І. Верещагіна, Т. Демиденко, В. Конєвич, М. Кравченко, С. Пономаренкова та ін. Однак аналіз розробок вчених дозволив встановити, що проблема розвитку сенсорних відчуттів дітей раннього віку засобами дидактичних ігор та вправ є недостатньо вивченою, у зв'язку з чим і обрана тема нашого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дана робота присвячена теоретичним аспектам сенсорного розвитку дітей молодшого дошкільного віку та розглядає педагогічні умови використання дидактичних ігор у сенсорному вихованні дітей молодшого дошкільного віку.

Мета статті. Дослідити значення сенсорно-пізнавального розвитку дітей та виділити особливості використання дидактичних ігор та вправ у розвитку сенсорних відчуттів дітей раннього віку.

Виклад основного матеріалу. Значення сенсорного виховання в ранньому віці важко переоцінити. Саме зараз дитина особливо чутлива до сенсорних впливів, тому цей період є найбільш сприятливим для розвитку і вдосконалення органів чуттів, накопичення уявлень про навколишній світ. Це найсприятливіший час для розвитку дитини у сенсорно-пізнавальному просторі, в якому відбувається розвиток сприймання і формування уявлень про зовнішні властивості предметів: форму, колір, величину, розташування в просторі, запах, смак тощо. Набуття чуттєвих вражень тісно пов'язане з пізнавальним інтересом кожної дитини до оточення людей, предметів і природи.

Сенсорні відчуття є психічним процесом, сутність якого полягає у відображенні станів організму, окремих властивостей предметів і явищ за безпосереднього впливу подразників на відповідні органи чуття (очі, вуха, язик, ніс, шкіра). Розвиток сенсорних відчуттів відбувається в процесі сенсорного виховання за допомогою широкого спектру методів та засобів (ігор, природи, образотворчої діяльності, спостереження тощо). Встановлено, що ранній вік є найбільш чутливим для вдосконалення діяльності органів чуттів, а відтак і розвитку сенсорних відчуттів.

Зауважимо, що з точки зору філософської категорії простір філософська категорія, яка позначає основну форму буття матерії. Простір передає спосіб співіснування розмаїтих матеріальних утворень, у повсякденному житті простір разом із часом найчастіше позначають первинні загальнолюдські інтуїції, за допомогою яких сприймається та емпірично осмислюється навколишній життєвий світ людини [6].

В контексті досліджуваної проблематики, доречно розглянути поняття «освітній простір», враховуючи його синергію та різноманітність вимірів. У широкому сенсі освітній простір – це середовище, в якому особистість засвоює соціальний досвід і розвиває здібності, знання та навички. У вузькому педагогічному розумінні освітній простір – це сукупність умов середовища, які сприяють формуванню компетентностей дитини та її соціалізації. Тому розширення освітнього простору полягає у використанні природного середовища та соціального середовища в освітньому процесі для інтеграції освітнього процесу з суспільством і навколишнім життям [8, с. 270].

Як свідчать дослідження сучасних науковців [9], залежно від підходів до розуміння феномена «простір» виокремлюються два аспекти розуміння поняття «освітній простір». Українська дослідниця А. Цимбалару зазначає, що у межах першого, інституційного, освітній простір характеризується як певна частка соціуму, де створені умови для розвитку особистості [9]. У цьому контексті це визначення означає певну сферу, пов'язану з масштабними явищами у сфері освіти: як певну частку соціального простору (соціальної організації), в якій здійснюється стандартизована освітня діяльність; як результат інтеграційного процесу освітня система, формування якої є комплексом елементів або конструктивних дій, загальним утворенням освітнього поля, яке має свої межі, що індивідуально позначаються – глобальний (світовий) освітній простір, міжнародний освітній простір, європейський освітній простір, регіональний (обласний) освітній простір. Тобто, він відображає систему соціальних зв'язків і відносин у сфері освіти, характер взаємовідносин суспільства та його інститутів, що задовольняють освітні потреби його учасників. Таке розуміння освітнього простору – це сукупність освітніх установ, освітніх процесів і освітніх середовищ, що діють на певній території, сукупність умов, які можуть впливати на людей, але не охоплюють людей всередині них. У межах другого суб'єктного (або особистісного) аспекту освітній простір визначається як можливість та існування формування особистісного простору суб'єкта освітнього процесу.

Освітній простір постає результатом організації взаємодії особистості з об'єктами середовища. Важливо розуміти утвердженій у цьому контексті феномен «освітнього простору» як педагогічної реальності, що концентрує сутнісні характеристики простору та демонструє багатовимірність можливих проявів освітньої діяльності людини.

Розширення освітнього простору у вузькому сенсі означає вихід за межі розвитку дітей, музеях та на природі. У широкому сенсі – це участь різноманітних суспільних ресурсів для досягнення освітніх цілей та забезпечення умов для виховання, розвитку та соціалізації дітей і підлітків. Розширення освітнього простору як педагогічної технології цілком відповідає сучасним підходам до організації інтерактивного навчання за дитиноцентричним або особистісно орієнтованим принципом. Водночас підкреслимо, що традиція розширення освітнього простору має глибоке історико-освітнє коріння: від освіти в античному світі до новаторської системи навчання видатного українського педагога В. Сухомлинського.

Базовий компонент дошкільної освіти визначає здатність дитини у сенсорно-пізнавальному просторі як здатність до аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та самоконтролю; використання власних сенсорних систем у логіко-математичній

та дослідницькій діяльності, орієнтація сенсорних процесів в органах чуття, сприйняття, увага до пізнання об'єктів навколишнього середовища, диференціація сенсорних норм за уподобаннями щодо форми, розміру, кольору, положення в просторі [4].

Опрацювання програм «Дитина» (2020), «Я у світі» (2019), «Освіта і піклування/Education & Care» (2021) показало, що «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» (третій рік життя) виокремлено в окремих напрямках. Так, у програмі «Дитина» у розділі «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» відображено зміст роботи з дітьми раннього віку, що спрямована на збагачення їхнього досвіду різноманітними сенсорними враженнями, формування у дітей вмінь орієнтуватися у сенсорних еталонах, їх видах, ознаках, властивостях. Зазначається, що збагачення сенсорного досвіду є базою інтелектуального розвитку дитини, підґрунтям для формування логіко-математичних уявлень, розвитку конструктивних навичок, розширення уявлень про властивості та ознаки предметів. До завдань розділу віднесено: збагачення досвіду дітей різноманітними сенсорними враженнями; розвивати відчуття та сприймання (зорові, слухові, тактильні тощо); залучати до сенсорних дидактичних ігор, дій з предметами; вчити групувати предмети за різними сенсорними ознаками (кольором, величиною, формою), створювати ситуації, які спонукають дитину до виділення цих ознак предметів. Основними напрямками роботи є орієнтування у: кольорах, формі, величині предметів, звуках, просторі [3].

Величезну роль відіграє правильний підбір методів і прийомів відносно розвитку дітей, розробка і використання різноманітних дидактичних матеріалів. Поєднання розмовних, наочних і практичних методів дає можливість дітям активізувати різні сенсорні відчуття в процесі їх засвоєння, тим самим організовуючи навчання без перевантаження і зберігаючи активний пізнавальний інтерес. Завдання освітньої лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» вирішуються педагогами під час проведення занять, прогулянок, ігрової діяльності, організованих спостережень, пошуково-дослідницької діяльності, конструктивної діяльності, яка найбільше подобається дітям. А також будівельні ігри, трудова діяльність тощо.

Отже, основними формами роботи з дошкільниками з освітньої лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» залишаються:

- вправи різних видів;
- гурткова робота;
- індивідуальна робота у повсякденні;
- організовані дидактичні ігри в повсякденному житті;
- екскурсія в соціальне і природне довкілля;
- спостереження у повсякденні;
- елементарні досліді, пошукові ситуації у повсякденні [10].

Основним завданням виховання дітей раннього та дошкільного віку є їх всебічний розвиток, який передбачає формування цілого комплексу здібностей, однією з яких є сенсорно-пізнавальна. Національні стандарти дошкільної освіти визначають сенсорні пізнавальні здібності як уміння дітей використовувати свої сенсорні системи під час логічної, математичної та дослідницької діяльності. Пізнання навколишнього світу починається зі сприйняття предметів і явищ, які оточують дитину в повсякденному житті. Для загального розвитку органів чуття дитини необхідно розвивати і тренувати його органи чуття з народження. Тільки тоді вона може реагувати на різні сенсорні подразники.

Таким чином, навчання сенсорних дій поєднується з комплексом заходів, які забезпечують зв'язок між сенсорними знаннями та вміннями. Водночас сенсорне навчання включає спеціальні завдання для ознайомлення дітей із сенсорними еталонами та особливими способами порівняння сприйнятих якостей предметів з досліджуванним зразком, тобто обстеження предметів. Для виділення групи якостей потрібні як прості дії (дотик або сплющування для визначення гладкості поверхні), так і більш складні (перцептивні) дії, наприклад, системи, що ідентифікують звуковий склад слів. На кожному етапі дошкільного дитинства завдання і зміст сенсорного виховання визначають його загальні цілі.

Зазначимо, що сьогодні люди мають у своєму розпорядженні безліч інструментів і можуть розпізнавати явища не в їхньому природному стані, а за допомогою фотографій, схем, малюнків, моделей, літератури та фільмів. При цьому реальність постає перед нами у фрагментарних, розрізнених або, навпаки, узагальнених формах.

Так, розвиток дошкільнят у сенсорно-пізнавальному просторі має важливе значення для їхнього загального розвитку. Зміст такого виховання ґрунтується на засадах збагачення та поглиблення шляхом розвитку у дітей здатності до вільного пізнання навколишнього світу. Далі дослідниця зазначає, що успішність розвитку дошкільників у сенсорно-пізнавальному просторі значно підвищується в умовах використання дидактичних ігор [2].

На значення дидактичних ігор та вправ у сенсорному розвитку дітей раннього віку вказували: І. Верещагіна, М. Кравченко, Г. Тарасенко, Н. Турук, Н. Хорошун та ін.

І. Верещагіна, спираючись на практику використання дидактичних ігор та вправ у сенсорному розвитку дошкільників, зазначала значне вдосконалення сенсорних орієнтувань у дітей, зростання не тільки точності розрізнення, називання форм, кольорів, а і збільшення обсягу сенсорної пам'яті дітей, підвищення швидкості дитячих реакцій. Крім того, дослідниця дійшла висновку, що дидактичні ігри можуть допомогти визначити стан сенсорного

розвитку, констатувати, чим дитина володіє на даний момент, з метою ефективної організації її сенсорного виховання [1].

Значну роль дидактичної гри в ознайомленні дітей з предметами, явищами навколишнього життя відмічала Н. Турук. Педагогом були скомпоновані спеціальні дидактичні ігри, які орієнтовані на зосередженість уваги, вміння виділити у предметах загальне і різне, відновити відсутні частини, порушений порядок; ігри з дидактичною лялькою та ін. [5].

У ході дослідження нами були виокремлені та проаналізовані структурні частини дидактичної гри та дидактичної вправи (табл. складено на основі [7]).

Таблиця 1

Структура дидактичної гри та дидактичної вправи

№ з/п	Структурні частини дидактичної гри	Структурні частини дидактичної вправи
1.	дидактичне завдання	дидактичне завдання
2.	ігрові правила	інструкція
3.	ігрові дії	виконавські дії
4.	реалізація ігрового задуму	результат вирішення дидактичних завдань і виконання інструкції

Дидактичні ігри поділяються на: ігри з предметами та іграшками; настільно-друковані; словесні. Серед дидактичних вправ виділяються групи: для розвитку моторики і уваги; для розвитку пам'яті, уваги та уяви; для, на розвиток сприймання, на розвиток комунікативних навичок.

Зауважимо, що спільним у дидактичних іграх та вправах є те, що вони відносяться до практичних методів сенсорного виховання; містять дидактичне завдання, котре визначається вихователем відповідно до освітньої програми та передбачають певні дії вихованців задля його вирішення. Відмінність полягає в наявності правил та ігрового задуму, ігрових дій у дидактичній грі та інструкції, виконавських дій у дидактичній вправі. Так, дидактичні ігри та вправи мають величезний потенціал щодо формування сенсорних відчуттів у дітей раннього і дошкільного віку, при вмілому використанні якої можливе успішне досягнення результатів у цій сфері.

Висновки. Отже, успішність сенсорного розвитку дітей раннього віку у сенсорно-пізнавальному просторі значно підвищується в умовах використання дидактичних ігор та вправ.

Теоретичний аналіз наукової літератури з досліджуваного феномену показав, що сенсорне виховання – це розвиток у дітей комплексу сенсорних процесів (відчуття, сприйняття, уявлення), формування уявлень про зовнішні властивості предметів (форма, колір, величина) та цілеспрямоване їх удосконалення.

Визначення сенсорних еталонів є концептуальним і визнає їх як сформовані в суспільстві уявлення про основні властивості об'єктів. Послідовне ознайомлення дітей з різними типами сенсорних еталонів та їх систематизація є одним з найважливіших завдань дошкільної сенсорної освіти.

Запорукою успіху є організація педагогами та батьками діяльності, в якій діти досліджують і запам'ятовують основні види кожної властивості під час гри, яка є їхнім основним видом діяльності. Таким чином, діти одночасно вивчають слова, які описують основні властивості предметів, а словесні назви закріплюють сенсорні критерії, дозволяючи їм використовувати їх більш точно і свідомо.

Наукові дослідження дали змогу стверджувати та підтвердити обґрунтованість низки педагогічних умов використання дидактичних ігор у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку, зокрема: правильний вибір дидактичних ігор, вправ та занять із сенсорного виховання відповідно до вікової категорії дитини; реалізація структурних компонентів дидактичних ігор у сенсорному вихованні відповідно до вікових показників розвитку дітей дошкільного віку; роль сім'ї, її вплив та значення у сенсорному вихованні дітей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Верещагіна І. Використання дидактичних ігор у сенсорному розвитку дітей раннього віку URL: <https://dspace.vspu.edu.ua> (дата звернення: 16.04.2024)
2. Маляр Л. Дидактичний підхід до розвитку дошкільника в сенсорно-пізнавальному просторі. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 57(2). С. 221–225.
3. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина» URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej> (дата звернення: 16.04.2024)
4. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція : Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2021 року № 33. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhenniyabazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogostandardu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> (дата звернення: 18.04.2024)
5. Турук Н. Сенсорне виховання – основа гармонічного розвитку дитини. Матеріал до тематичного семінару для вихователів. *Дитячий садок. Управління*. 2016. № 11. С. 8–13.
6. В. Лук'янець. Простір і час. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 529. 742 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf (дата звернення: 18.04.2024)
7. Пихтіна Н. П. Педагогічний потенціал дидактичних ігор та особливості їх використання на заняттях у здо. *Research notes*. 2023. № 3. С. 16–23. URL: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-pp-3-16-23> (дата звернення: 18.04.2024).

8. Янченко Т.В. Педологія в Україні та зарубіжжі: теорія і практика: монографія / науковий редактор О. В. Сухомлинська. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. 451 с. URL : <https://dspace.chnpri.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/993/1/Педологія%20в%20Україні%20та%20зарубіжжі%3A%20теорія%20і%20практика.pdf>. (дата звернення: 18.04.2024)

9. Цимбалару А. Д. Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. *Український педагогічний журнал*. 2016. №1. С. 41–50.

10. Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі. Квасилівський ЗДО (ясла-садок) : Домівка. URL: <http://leleka.rv.ua/dytyna-v-sensorno-piznaval-nomu-prostori.html> (дата звернення: 04.09.2024).